

ԴՊՐՈՑՆԵՐՆ ՈՒ ԳՐԱՏՆԵՐԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ*

Սաղմոսավանքի գրատունը, որ կառուցված է 1235 թվականին, իր կոմպոզիցիայով զգալիորեն տարբերվում է վերը քննարկվածներից: Այն կառուցված է վաղի վաղ գոյություն ունեցող երեք շենքերին կից, ուստի նրա հատակագիծը ստացել է անկյունանման ձև: Նրա արևելյան կողմում գտնվում է բեմը, իսկ հարավ-արևելյան անկյունում՝ երկհարկանի խորանները (նկար 10):

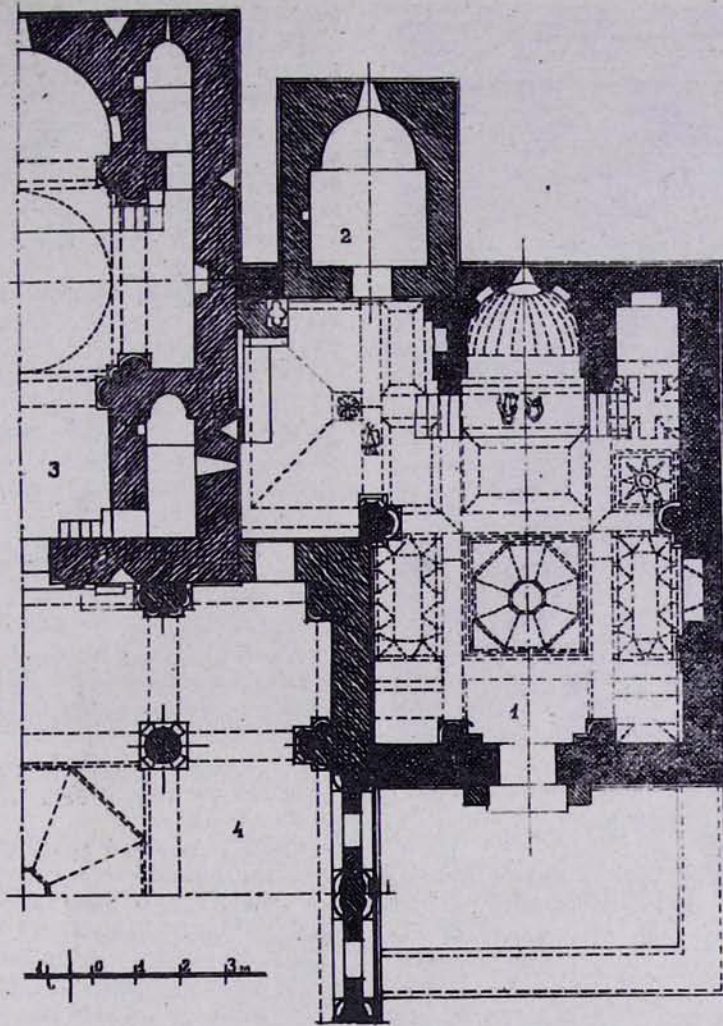
Հատակագծի կապակցությամբ յուրօրինակ ձև է ստացել նաև ծածկը, որը բաժանված է երկու մասի: Տարածության հիմնական մասը ծածկված է երկու զույգ խաչաձևավոր կամարների միջոցով, որոնց կրունկները տարբեր մակարդակների վրա են գտնվում, որ բացատրվում է շենքի չափերով և երդիկի անհամաչափ դիրքով: Կենտրոնական մասը ավարտվում է ութկողմանի միակ թաղով, որ պսակվում է ութկողմանի ուտոնդայով: Երկայնակի կամարների համաչափության առանցքից վրանը մի փոքր դեպի արևմուտք է շարժված: Այդ պատիճ է մոտեցել արևմտյան լայնակի կամարը և նա հենվում է ոչ թե հատուկ հենարանների վրա, այլ հենց երկայնակի կամարների վրա: Ծածկի պարագծային մասերը կազմված են տարբեր մակարդակի վրա տեղավորված փոքրիկ կամարներից, տարբեր ձևի թաղերից և հարթ քարե առաստաղներից, որոնք ներքնամասին որոշակի յուրահատկություն են տալիս: Ծենքի փոքր մասը, որ հարում է եկեղեցիներին, ծածկված է երեք միացող թաղերով:

* Տարունակված «Էջիածին» ամսագրի 1963 թվականի № ԺԲ-ից և 1964 թվականի № Ա-ից:

Սաղմոսավանքի գրատունը միջանցիկ է, ինչպես նաև Հոռոմոսավանքինը, ի տարբերություն մյուս գրատներից: Արևմտյան գլխավոր դռնից բացի, ուրիշ դռներով նա հանդիպակցվում է ինչպես գավթի, այնպես էլ Ս. Աստվածածին եկեղեցու հետ, ուր կարելի է մուտք գործել միայն գրատան միջով: Այս հանգամանքները, ինչպես նաև բեմի և խորանների առկայությունը, թույլ են տալիս այն եզրակացությանը գալ, որ շենքը նախատեսված է եղել նախ եկեղեցական սպասեղենը պահելու համար և ապա միայն ձեռագրերը պահելու: Այդ է վկայում նաև անհրաժեշտ թվով որմնախորշերի բացակայությունը: Կարելի է ենթադրել, որ ձեռագրերը պահելու համար հարմարեցված են եղել ներքին խորանը և տարածությամբ փոքրիկ Ս. Աստվածածին եկեղեցին:

Իր բարձրությամբ գրատունը չի զիջում գլխավոր եկեղեցուն և գավթին: Ճակատները հարթ են և ավարտվում են ճակտոնապատներով (նկար 11): Ծենքը պսակում է անհամաչափ տեղավորված կանոնավոր ուտոնդան, որը ներդաշնակություն է ստեղծում գլխավոր եկեղեցու գմբեթի և գավթի ուտոնդայի հետ: Ծենքը լրացնում է վանքի անսամբլը և բարձրացնում նրա գեղարվեստական արժեքը:

Հետաքրքրություն է ներկայացնում ժայռափոր դահլիճը Գեղարդաձորի կիրճում, Գեղարդավանքի պարսպից դուրս, որն ուսումնասիրել է Թ. Թորամանյանը 1934 թվականին: Թեև այն կիսավեր վիճակում է մեղհասել, բայց և այնպես, նրա ճարտարապետական առանձնահատկությունները և ար-

Նկար 10.—Սաղմոսավանք: Ընդհանուր հատակագծի մի մասը (1. գրատունը, 2. Ս. Աստվածածին եկեղեցին, 3. գլխավոր եկեղեցին, 4. գավիթը):

ձանագրությունը, որի մեջ հիշված է Պապակ իշխանի անունը, հիմք են տալիս այն վերագրել ԺԳ դարի երկրորդ կեսին²⁶։ Թ. Թորամանյանը, համեմատելով տվյալ դահլիճը Հոռոմոսավանքի, Հաղբատի, Սանահնի և այլ գրատների հետ, գտնում է, որ այն գրատուն է եղել և հնարավոր է համարում նաև, որ այն օգտագործված լինի որպես դահլիճ հասարակական ժողովների գումարելու համար։ Դահլիճի չափերը բավական մեծ են՝ լայնությունը 9 մետր է, երկարությունը 15 մետրից ավելի, բարձրությունը 5 մետր։ Առաստաղը հարթ է, հնարավոր է, որ գմբեթ և երդիկ ունեցած լինի վերևից լույս ստանալու

համար։ Որմնասյուները տարբեր խոյակներ ունեն և իրար հետ միանում են կամարներով։

Պատերն ունեն տարբեր չափի և զանազան ձևի որմնախորշեր։ Պեղումների ժամանակ գտնվել են շթաքարե (ստալակտիտե) զարդեր ունեցող բազմաթիվ ճարտարապետական բեկորներ։

Ձի կարելի անուշադրության մատենել մի քանի գրատների առջև եղած նախասրահները կամ միջանցքները։ Նրանք կառուցվում էին հիմնական շենքից հետո, երբեմն երկու դար հետո (Սանահն), և, ինչպես երևում է, գրատների օգտագործումն ավելի դյուրին դարձնելու նպատակն էին հետապնդում։ Այդ նախասրահները գրատների մուտքի մոտ որոշ տարածություն պաշտպանում էին մթնոլորտի ազդեցությունից՝ արևից, անձրևից, ձյունից և

²⁶ Թ. Թորամանյան, հիշված աշխատությունը, երկրորդ ժողովածու, էջ 276—280։

Ն կ ա ր 11.—Սաղմոսավանք: Գրատան տեսքը մուտքից:

շոգ ու սառնամանիք օրերին մեղմացնում էին օդի ջերմության խիստ փոփոխությունները: Այդ նախասրահներն օգտագործվում էին գիտնականների ու վանահայրերի կողմից այցելուների և սանների հետ անց կացվող դանազան զրույցների համար: Այնտեղ թաղվում էին նաև առանձնապես պատվարժան անձինք:

Համեմատաբար վաղ շրջանի նախասրահների թվին է պատկանում Սանահնի գրատան նախասրահը, որ ԺԳ դարի առաջին քառորդին է վերագրվում: Այն մի բավական ընդարձակ (2,66×10,14 մ.) սրահ է, արևմտյան կողմից բոլորովին բաց, ծածկը թաղակապ՝ չորս կամարների վրա: Հարավային պատը լայն, երկկամար մուտք ունի, մեջտեղում մի սյուն: Մուտքի երկու կողմերում կան փոքրիկ պատուհաններ:

Հաղբատի նախասրահը, որ կառուցված է գրատան վերակառուցման ժամանակ, բավական մեծ չափեր ունի, որ գերազանցում են հիմնական շենքի տարածությունը ավելի քան երկու անգամ: Նախասրահը գրատունը կապում է գլխավոր տաճարի հետ, որին շրջանցում է հյուսիսից ու արևելքից: Հյուսիսային թևում կա երկու մատուռ, այդ պատճառով էլ նա ծածկված է կիսաթաղով՝ չորս նեցուկա-

կամարների վրա, որը հազվագեղեցիկ երևույթ է Հայաստանի շինարարական պրակտիկայում: Արևելյան թևի կոմպոզիցիան ավելի բարդ է: Նա մեջտեղում լույսի համար փոքրիկ բակ ունի, իսկ ծածկը զանազան մեծության ու տարբեր ձևավորության թաղեր ու կամարներ ունի, որոնք նախասրահին յուրօրինակություն և որոշակի սրտաբացություն են հաղորդում:

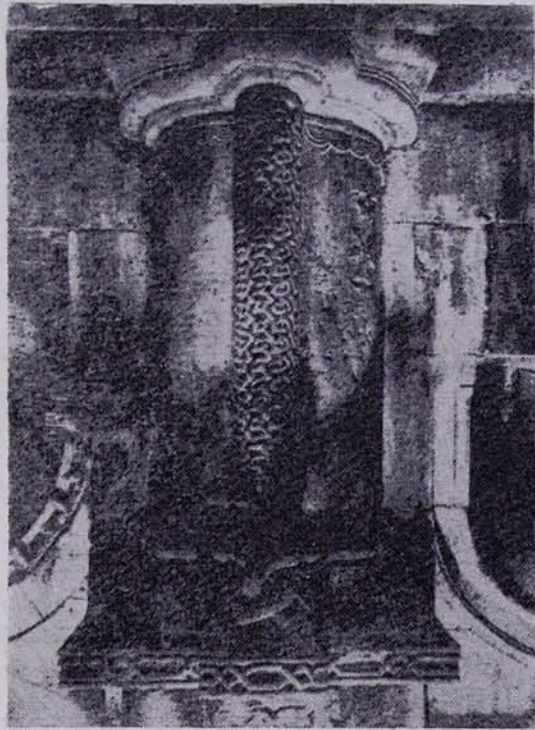
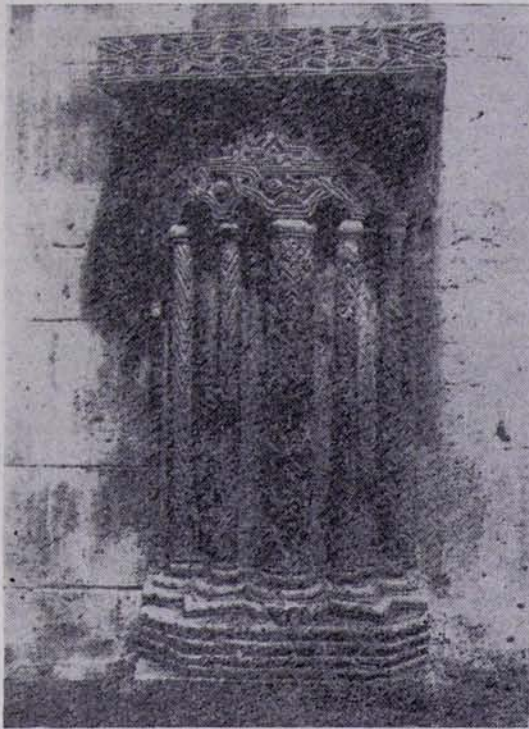
Շատ ավելի պարզ է Նոր Գետիկի նախասրահը, որ զբաղեցնում է գրատան և գավիթի միջև ընկած տարածությունը: Այն կառուցված է ավելի ուշ, հավանաբար ԺԳ դարի երկրորդ կեսին, զանգակատան շինարարության ժամանակ, և իրենից ներկայացնում է մի միջանցք, որ պաշտպանում է գրատան և գավիթի մուտքերը վատ եղանակներին, առանձնապես ձմռանը ձնից: Թաղակապ ծածկը պահվում է որմնասյուների վրա, որոնք իրար հետ կապված են ինչպես նեցուկակամարների, այնպես էլ որմնակամարների միջոցով: Վերջիններս իրենց հերթին ոչ խոր որմնախորշեր են կազմում:

Սաղմոսավանքում նախասրահն այժմ չի պահպանվել, բայց նրա երբեմնի գոյությունն է հաստատում գրատան արևմտյան մուտքի մոտ պահպանված քարե պատերի ստորին շարքը: Այն ոչ մեծ մի շենք էր 26,13 քառակուսի մետր տարածությամբ, որի մեջ բացվում էին գավիթի հարավային պատի կրկնակ պատուհանները:

Վերևում քննված գրատների կառուցողական առանձնահատկությունները վկայում են, որ նրանք սերտ կապ են ունեցել հայ ժողովրդի բնակարանային հիմնական բլրի՝ գլխատան հետ: Նույնիսկ նախասրահները նույն նշանակություն ունեն, ինչ որ հայկական բնակելի տների սրահները:

Գրատների տարածությունը տատանվում է 70—80 քառակուսի մետրի սահմաններում—Սաղմոսավանքում և Հոռոմոսավանքում՝ 70, Հաղբատում՝ 72,85, Սանահնում՝ 81,18 քառակուսի մետր: Հայտնի են նաև համեմատաբար փոքր (Նոր Գետիկում՝ 50,4 քառակուսի մետր) և ավելի մեծ (Գեղարդում՝ ավելի քան 140 քառակուսի մետր) շենքեր:

Հատուկ ուշադրություն էր դարձվում ծածկին: Հաշվի առնելով հայ ժողովրդական տների ծածկի ճարտարապետական-գեղարվեստական հարուստ առանձնահատկությունները, գրատների ճարտարապետները գլխատների փայտե ծածկի ճարտարապետական ձևերը փոխադրեցին քարե մոնումենտալ ճարտարապետության մեջ: Գրատները համահնչուն են ընդարձակ մակերես և լավ լուսավորություն ունեցող ժողովրդական բնորոշ գլխատների հետ, որոնց ծածկը հենված է սյուների վրա: Զբավարարվելով ընդունված լուծումով, երբ երկու զույգ փոխադարձաբար

Նկար 12.—Սանաճին: Գրատան հարավային և հյուսիսային պատերի որմնասյուները:

խաչաձևվող կամարները դասավորված են շենքի առանցքներին խստորեն համաչափ, ճարտարապետները կիրառում են այդ սիստեմի դանազան տարբերակները, ստեղծելով յուրօրինակ կառույցներ, որոնք բարձրացնում էին ներքնամասի ճարտարապետական-գեղարվեստական արժեքը: Եթե Հաղբատում և Հոռոմոսավանքում իր կիրառումն է գտել Նոր Գետիկի ավելի կատարելագործված ծածկի ձևը, ապա Սաղմոսավանքում, ուղղանկյուն հատակադժի և երդիկը դեպի ճակատային պատը մոտեցնելու հետևանքով խաչաձևվող կամարները դասավորված են առանքներին ոչ համաչափ, որը և բավականաչափ բարձրացրել է ծածկի ոչ միայն կառուցողական, այլև գեղարվեստական նշանակությունը:

Այլ կերպ է վարվել Սանահնի գրատան ճարտարապետը: Նա հրաժարվել է խաչաձևվող կամարների սիստեմից, որը սահմանափակում է կենտրոնական՝ լույս բաց թողնող մասի չափերը և կամարները ոչ թե պատերին զուգահեռ է դասավորել, այլ անկյունագծով: Դրա շնորհիվ, վրանի ստորին մասը մեծ չափեր է ստացել: Այդ և վրանի հազարաշենի ձևով կառուցված լինելը ավելի լավ լուսավորություն են ապահովում, թեև երդիկը փոքր է:

Պատուհանների դասավորությունը լավ մտածված է: Հիմնականում լույսը թափանցում է երդիկից, որը ոչ միայն հավասարաչափ լույս է տալիս, այլև ծառայում է օդափոխության համար: Անհրաժեշտության դեպքում լրացուցիչ անցքեր էին բացում պատերի մեջ՝ երբեմն դեռնից բարձր փոքրիկ նեղ պատուհանների ձևով: Նոր Գետիկում և Սաղմոսավանքում բացված են երկու կրկնակ նեղ պատուհաններ: Լույսի հիմնական աղբյուր հանդիսացող երդիկը հատակից ոչ պակաս քան 8 մետր բարձրության վրա կառուցելը և նեղ պատուհանները, որոնց միջով նույնիսկ փոքր երեխան չի կարող ներս մտնել, պատճառաբանվում են շենքում պահվող թանկարժեք իրերը ավազակներից ապահովելու անհրաժեշտությամբ:

Այս նույն նկատառումներով էլ, գրատան միակ մուտքի դուռը պատրաստվում էր շատ հաստ ու ամուր տախտակներից, քան եկեղեցիների դռները:

Ձեռագրերն ու թանկարժեք իրերը պահելու համար նախատեսված դանազան որմնախորշերը, հնարավորության սահմաններում, պատրաստված են մուտքից հեռու: Նրանց մեծությունը տարբեր է, որը, հավանաբար, կախված է այնտեղ պահվող իրերի չափերից: Նոր Գետիկում որմնախորշերը բարձր են,

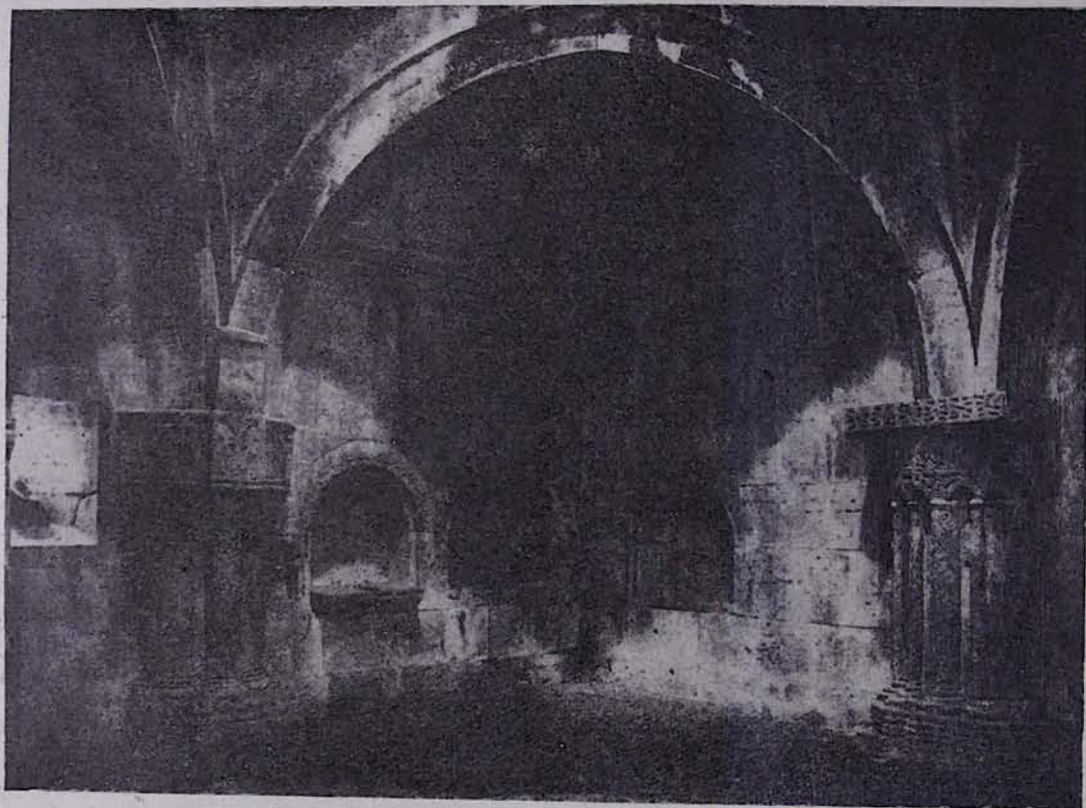
սկսվում են հատակից, Հաղբատում՝ ավելի սովորական են, կողքերինը միատեսակ են, մեջտեղիները՝ լայն և բարձր, իսկ Սանահնում ամենադանդան ձևերի, սկսած ամենափոքրիկից՝ կանթեղի համար, մինչև մեծը՝ լայն և բարձր:

Բավական տարբեր են նաև գրատների ճարտարապետական ձևավորումները: Նոր Գետիկում, մասամբ էլ Հաղբատում, ճարտարապետական դեկորը նվազ է, մինչդեռ Սաղմոսավանքում, մանավանդ Սանահնում, կիրառված են շուշյուրեն: Պրոֆիլների, առանձին մասերի և քանդակների բնույթը արտացոլում են շենքերի կառուցման ժամանակը, և նրա կապը ժամանակաշրջանի մյուս կառուցումների հետ:

Սանահնում կամարների հիմքերը յուրօրինակ սյուների տեսք ունեն, որոնց նմանը չի հանդիպում Հայաստանի մյուս հուշարձաններում (նկար 12): Սյուների մարմինները կազմված են փոքր տրամաչափի երեքբառորդական քանդակազարդ սյուներից, որոնք տեղավորված են մեծ տրամաչափի հարթ կիսասյուների առջևում: Հարավային պատի

կիսասյան վրա կան յոթը ալգախի փոքրիկ սյուներ: Նրանց խարիսխը կազմված է մի ընդհանուր և բարդ պրոֆիլ ունեցող վերին մասից, որն իր ձևով ընդգրկում է սյուների մարմինը: Խոյակները յուրահատուկ են: Հարավային պատի վրա նա մի նուրբ դուրս ընկած սալ է կիսազլանի վերևում, որը արևմտյան և հյուսիսային կողմերի կիսասյուների վրա բարդեցված է մի բեկումով երեքբառորդական սյուների վերևում: Արևելյան պատի խոյակը, բազմանիստ, երեսը քանդակազարդ պրիզմայի ձև ունի:

Կիսասյուների առանձին մասերը ներդաշնակ են և իրենց ձևերով ձուլվում են պատերի հետ, աչքի ընկնելով զարդաքանդակների նրբությամբ, որը նրանց թեթևութուն և գեղեցկություն է տալիս: Զարդաքանդակների մոտիվներն են երկրաչափական զարդեր, հյուսվածքներ երկու-երեք թելերից, գալարներ, խաչեր և այլն: Արևելյան պատի խոյակի կենտրոնում խաչքար է պատկերված, իսկ հյուսիսային պատի խոյակի վրա՝ իրար փաթաթված օձեր, որոնց պոչերը գրկում են խոյակի հիմքը:

Նկար 13.—Սանահին: Գրատան ներքնամասը:

Որմնախորշերի քանդակները լրացնում են որմնասյուների զարդարանքը: Նրանց կիսակլոր և նավախելի ձև ունեցող որմնախորշերը շրջանակված են երկրաչափական զարդեր ունեցող պրոֆիլներով, որն ավելի սերտորեն է կապում որմնասյուները պատերի հետ, ստեղծելով ներքնամասի դեկորատիվ ձևավորման միասնություն (նկար 13):

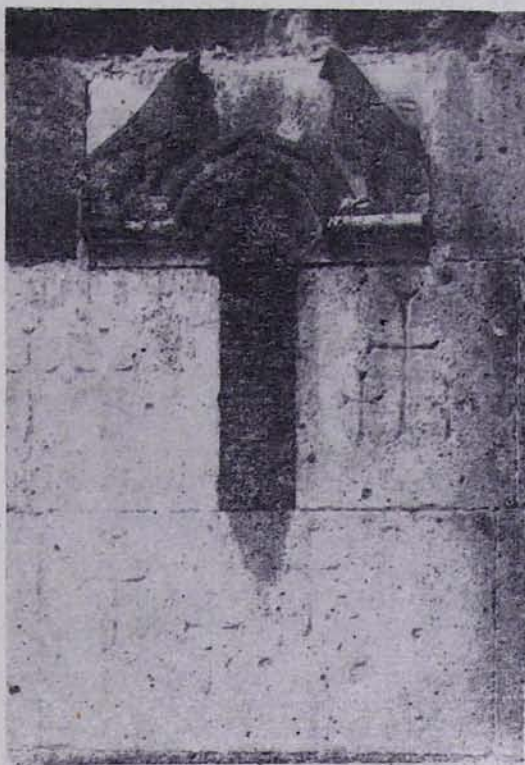
Ի տարբերություն պատերի զարդարանքից, ծածկի զարդարանքը շատ ավելի պարզ է: Այստեղ կիրառված են հասարակ գոտիներ, րանի ու տարածական ձևեր հանդես է գալիս

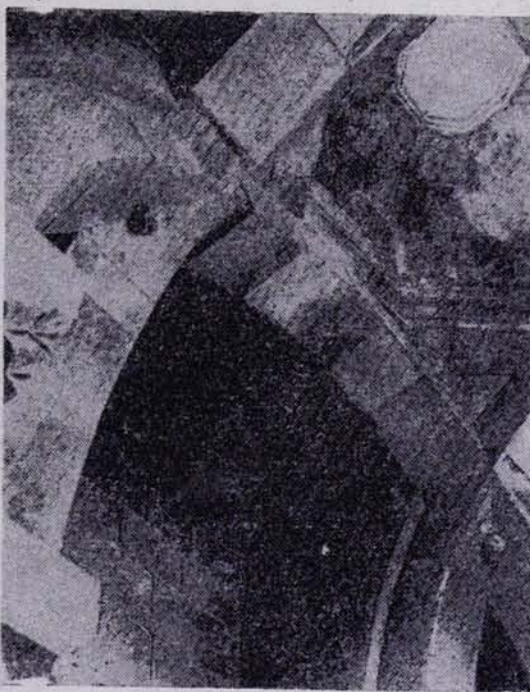
Նկար 14.—Սանահին: Գրատան և Ս. Գրիգոր եկեղեցու տեսքը հարավից:

որպես գեղարվեստական տարր՝ դիտողի վրա ազդելով իր չափերով, քարե կոնստրուկցիաների ձևունությունը և նրանց կատարման վարպետությունը: Հաջող գտնված համամասնությունները, ծավալի ամբողջությունն ու մասշտաբը, զարդաքանդակների ներդրումը Սանահնի գրատունը բնորոշում են որպես միջնադարյան Հայաստանի ճարտարապետության բարձր գեղարվեստական ստեղծագործություններից մեկը:

Սանահնի գրատան արտաքին զարդարանքը շատ ավելի համեստ է քան շենքերի ներքին զարդարանքը, թեև ներքնամասերի զարդերի առանձին տարրերն են, որ փոխադրված

Նկար 15.—Սանահին: Գրատան նախասրահի հարավային ճակատի լուսամուտը:

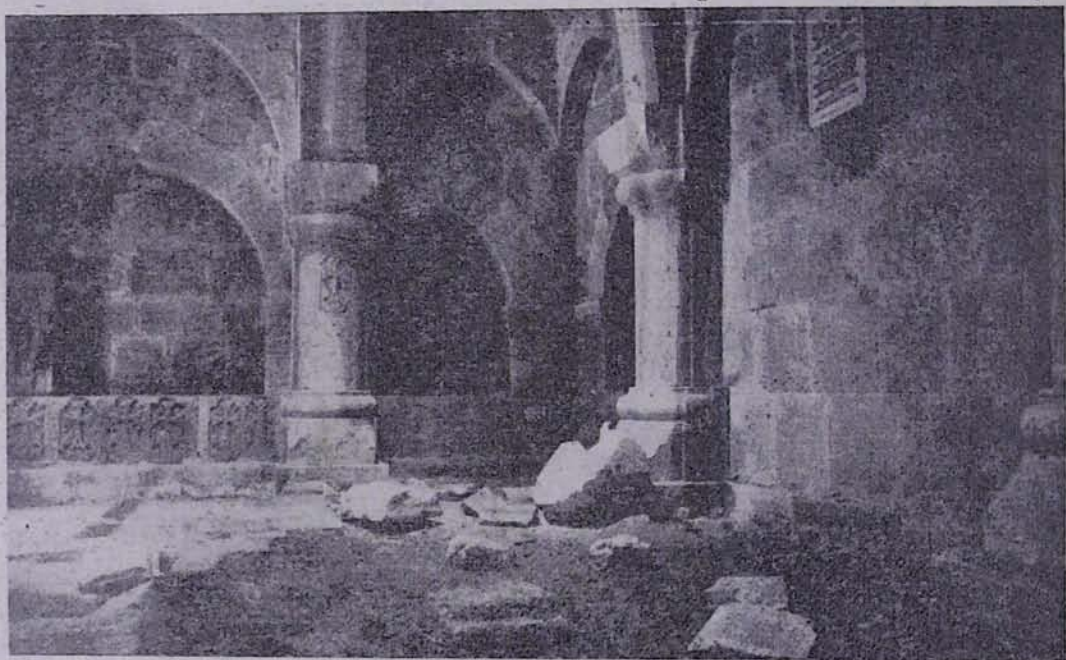
Նկար 16.—Նոր Գետիկ: Գրատան ծածկի մի մասը:

են ճակատների վրա: Ծեփերի անկյունները նուրբ քանդակներով զարդարված իրար հետ ոլորված գեղեցիկ սյուների տեսք ունեն: Մեկ մետր բարձրության վրա հարավային և արևելյան պատերը գրկող կիսագլանը, ասես քարե պարան լինի, որը արևելյան ճակատի պատուհանի շուրջը խաչի ձև է ստանում: Մեծ չափերը, պրոֆիլների բնույթը և պորտալի սյուների հեռանկարային դասավորությունը, արեգակի լուսավորության ժամանակ բավական մեծ տպավորություն են գործում, այդ պատճառով էլ այստեղ չեն կիրառված մանր զարդաքանդակներ: Հետագայում արևելյան պատի մեջ զետեղված կրոնշտեյնների զարդաքանդակը թեև իր մեջ ունի ԺԳ դարում տարածված եռատերևը, այնուամենայնիվ իր ընդհանուր բնույթով համաձայնեցված է ներքնամասի քանդակների հետ:

Գրատան առջևում տեղավորված սրահի հարավային ճակատի կոմպոզիցիայի և զարդարանքի մշակման վրա մեծ ազդեցություն են գործել հարակից շենքերը (նկար 14): Սրահի ներքնամասը բավականաչափ լուսավոր է և երկկամար անցումի երկու կողմերում գտնվող պատուհանների կարիքն ամենևին չկար: Դրանք հարկավոր են միայն հարևան շենքերի հետ կապելու համար, որն արտացոլվել է նրանց չափերի, ձևի և շրջանակի ձևավորման մեջ: Պատուհանները սրահի ներսի կողմից չափերով հավասար են իրար, իսկ

գրահից նրանք խիստ տարբերվում են իրարից: Ս. Գրիգոր եկեղեցուն մոտ պատուհանը նման է այդ եկեղեցու պատուհանին: Այդ մի փոքրիկ բացվածք է, որ վերևից շրջանակված է կամարաղեղով, որի հորիզոնական հատվածներում տեղավորված են գլուխները իրար դարձրած աղավիններ (նկար 15): Նրանից խիստ տարբերվում է մյուս, չափերով բավական մեծ պատուհանը, որն ամբողջ բարձրությամբ խոշոր պրոֆիլավորված պատի մեջ սուզված շրջանակ ունի: Այդպիսի կոմպոզիցիան պայմանավորված էր դամբարանի հարևանությամբ, որն իրենից ներկայացնում է երկկամարանի բաց նախազավիթ: Պատուհանը հանդիսացել է դամբարանի լայն և ցածր կամարային տարածություններն ու սրահի բարձր կամարային տարածություններն իրար հետ կապող օղակ: Ճարտարապետին հաջողվել է ոչ միայն իրար հետ ձուլել սրահի հարավային ճակատը տարբեր ոճ ունեցող շենքերի հետ, այլև որոշակի միասնություն ստեղծել ճարտարապետական անսամբլի հետ:

Նոր Գետիկի գրատունը քանդակազարդեր գրեթե չունի: Նրա որմնասյուները տարբեր են: Արևելյան և արևմտյան կողմում նրանց ճակատները կիսակլոր ձև ունեն, իսկ հյուսիսային և հարավային հենարանները՝ երկու կողմանի են, բարձրությամբ ակոսված փոքրիկ ակոսներով: Նրանք խարիսխ չունեն, իսկ

Նկար 17.— Հաղթատ: Գրատան ներքնամասի մի հատվածը:

խոյակների փոխարեն դրված են հատուկ սալեր, որոնց ներքին անկյունների տաշվածքները հոսատերն քանդակներ ունեն։

Հասարակ լուծում ունի նաև դահլիճի ծածկը։ Կամարների հատման տեղում կան ողորկ գնդիկներ, իսկ բեկված կողմերի վրա, վերելում և ներքևում, ունի համեմատ պրոֆիլով գոտիներ. ահա կենտրոնական մասի ամբողջ դարդարանքը (նկար 16)։ Ավելի հարուստ ձևավորում ունեն անկյունային մասերի ծածկերը։ Նրանք ձևավորված են տարբեր ձևի և մեծության եռանկյունիներով, որոնք իրենց դասավորությամբ կազմում են իրար վրա դարաված ութթևանի աստղեր և ութանկյուն բազմանկյունիներ։

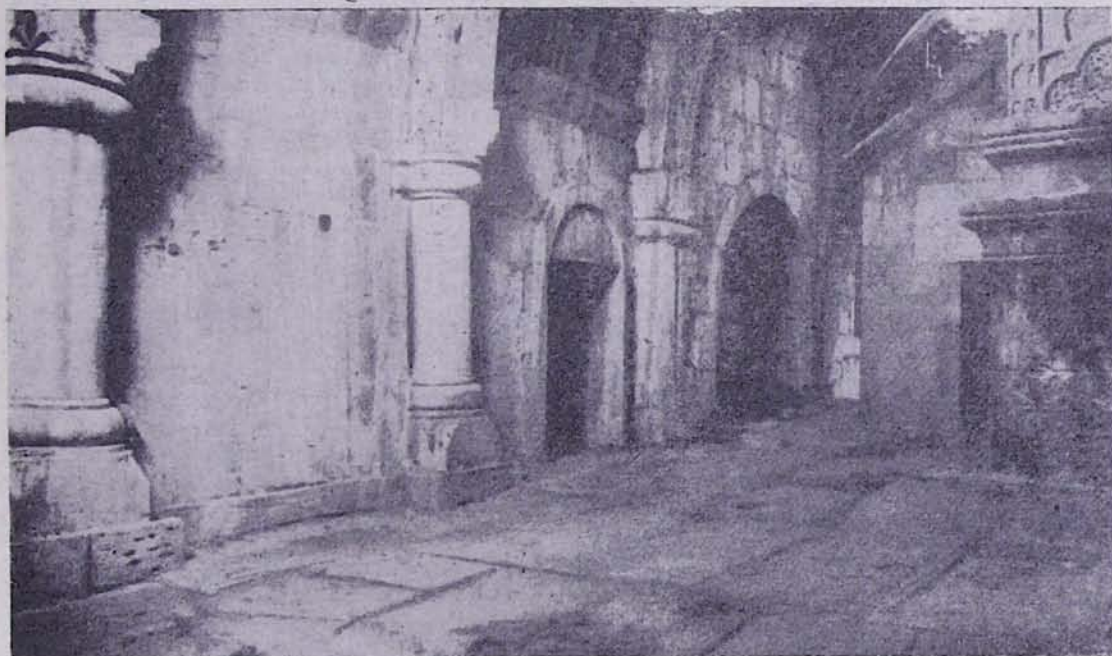
Գրեթե նույն ձևավորումն ունի Հաղբատի գրատունը (նկար 17)։ Որմնասյուները միատեսակ են, նրանց խարխուխները նման են խոյակներին։ Նույն ձևի որմնասյուներ կան և սրահում (նկար 18)։ Որմնախորշերը հարթ են և ունեն պրոֆիլացված իմպոստներ։ Համեմատաբար հարուստ է վրանը։ Նա ունի հարթ և ուղիղ կողմեր։ Հիմքը շրջանակված է երեք շարք եռանկյունի աստամներով, որոնց վերևում տեղավորված են շրջանակներով և գնդերով դարդարված եռանկյունի սալեր։ Այդ սալերը կողմերում դրված են ուղղահայաց, իսկ անկյուններում՝ թեքությամբ, զազաթով ներքև, որով և քառակուսի հատակագծից անցում է ստեղծվում դեպի վրանի ութանկյուն հիմքը։

Սաղմոսավանքի գրատան որմնասյուները գրեթե նույնպիսի ճարտարապետական ձև ունեն, ինչպիսին ունեն Հաղբատի որմնասյուները։ Ամենից հարուստ ձևավորում ունի ծածկը, որին, ըստ երևույթին, ճարտարապետը մեծ նշանակություն է տվել (նկար 19)։

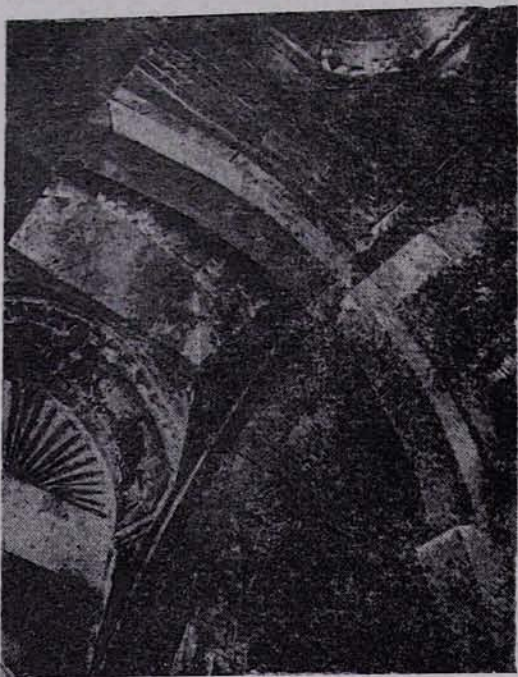
Վրանի հիմքը նստած է բարդ պրոֆիլ ունեցող քիվի վրա։ Անցումը դեպի ութանկյունը, ինչպես և Համադասպի շենքում Հաղբատում, կատարված է կոնսոլների օգնությամբ, որոնք ներքևում ձևավորված են դանազան ձևի եռատերև քանդակներով, որոնք յուրօրինակ կոնքեր և թաղեր են կազմում։

Գրանցից վեր, ութ անկյունների վրա գտնվում են կորդակը փոքրիկ կամարներից և եռատերևներից կազմված գոտիները, որոնց շնորհիվ անցում է կատարվում դեպի կլոր գմբեթը։ Գմբեթի ներսում, փոքրիկ կամարներից վեր, կա երկտող մի արձանագրություն խոշոր տառերով, որը լրացնում է ծածկի դեկորատիվ զարդարանքը։

Մածկի թևերի մասերի հարթ մակերեսները ծածկված են երկրաչափական հյուսածո քանդակներով, ձևով տարբեր՝ հինգթևանի և ութթևանի աստղերով, եռանկյունիներով և ութանկյուն-բազմանկյուններով։ Բեմի կոնքից վեր, պատի վրա, կա ծաղող արևի բարձրաքանդակը, իսկ կոնքին կից կամարի թաղազաթի վրա՝ կան հրեշտակի և թևեր կիսարաց ձանկերում զառ բռնած արծիվի բարձրաքանդակներ։

Նկար 18.—Հաղբատ։ Նախասրահի հյուսիսային թևի ներքնամասը։

Նկար 19.—Սաղմոսավանք: Գրատան ծածկի մի մասը:

Ինչպես երևում է, ճարտարապետին չեն բավարարել Սաղմոսավանքի գրատան ծածկի տարբեր ձևերն ու մանրամասնությունները, այդ պատճառով էլ նա դիմել է նաև գունային ձևավորման: Ծածկի առանձին մասերը ոչ միայն շարված են կարմիր և սև քարերով, այլև ներկված են կարմիր, ճերմակ ու դեղին ներկով, որը ներքնամասին հեթաթային շուր է տալիս:

Ոչ պակաս յուրօրինակ լուծում ունի գրատան արտաքինը: Արևմտյան գլխավոր ճակատն ավելի շեշտելու նկատառումով, արևելյան և հարավային ճակատները շատ համեստ զարդարանքներ ունեն, որոնք բաղկացած են պատուհանների նրբորեն պրոֆիլացված երեսակալներից, հասարակ քիվերից և անկյունների գլաններից: Արևմտյան ճակատը զարդարված է իրար վրա տեղավորված խոշոր, բարձրաքանդակ խաչերով, որոնցից հատկապես աչքի է ընկնում ներքևի խաչը: Նա շրջապատում է պատուհանի խաչաձև բացվածքը, որի շուրջը քանդակված են առյուծի, տարբեր դիրքերում գտնվող աղավինների պատկերներ և երկրաչափական հյուսվածք ունեցող վարդյակներ: Ծակատի տարբեր մասերում զետեղված են խաչքարեր, որոնցից մի քանիսը՝ կամարաձև որմնախորշերում, ինչպես նաև փորագրված են բազմաթիվ խաչեր, որոնց մի մասը պատկանում է ուշ ժամանակի: Ավելի ուշ ժամանակի է պատկանում նաև մուտքի պորտալը: Ինքը գույնը զարդարանք չունի, քանի որ տեղավորված էր սրահի ներսում:

Միջնադարյան Հայաստանի այս դպրոցները և գրատները վկայում են ոչ միայն երկրի ճարտարապետության բարձր վերելքի մասին, այլև բնորոշ են մշակույթի ընդհանուր զարգացման հետ ունեցած բազմակողմանի կապերով, մշակույթ, որը կյանքի կոչեց ճարտարապետությանը հարուստ, չափերով նշանակալից և յուրօրինակ այդ կառույցները: Ինչպես ամենուրեք, այնպես էլ Հայաստանում, դպրոցներն ու գրատները գտնվում էին վանքերին կից: Այդ իսկ պատճառով, նրանք կազմել են վանքերի ճարտարապետական անսամբլի բաղկացուցիչ մասը, այն լրացնելով և հարստացնելով իրենց արտահայտիչ և յուրահատուկ ճարտարապետական ձևերով:

